

## **G'ARB VA SHARQ ADABIYOTIDA TUN OBRAZINING HAYOT, O'LIM VA ABADIYAT KONSEPTLARI BILAN BADIY-FALSAFIY MUNOSABATI**

Yusupov O'ktam Abdumurodovich

ORCID: 0009-0003-3902-2442

uktamabdumurodovich@gmail.com

Surxondaryo viloyati, Qiziriq tumani 11-maktab

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada G'arb va Sharq adabiyotida tun obrazining hayot, o'lim va abadiyat konseptlari bilan badiiy-falsafiy munosabati qiyosiy-falsafiy yondashuv asosida tadqiq etiladi. Tun obrazining inson umrining o'tkinchiligi, o'limning muqarrarligi, ruhiy davomiylik va abadiyat haqidagi tasavvurlarni ifodalashdagi poetik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot materialini sifatida John Keats va Hester Pulter ijodi hamda Farididdin Attor, Jaloliddin Rumiy va Umar Xayyom asarlari tanlandi. Tahlil natijalari G'arb adabiyotida tunning individual mavjudlik chegaralari, o'lim, san'at orqali davomiylik va tirilish g'oyalari bilan bog'lanishini, Sharq adabiyotida esa foni hayot, ruhiy o'tish, ma'naviy kamolot va abadiy mavjudlik haqidagi qarashlar bilan uyg'unlashishini ko'rsatdi. Shuningdek, tun va tong, qorong'ilik va yorug'lik, uyqu va uyg'onish kabi poetik qarama-qarshiliklar hayot, o'lim va davomiylik masalalarini badiiy ifodalashda muhim semantik vazifa bajarishi aniqlandi. Tadqiqot tun obrazini insonning foniyligi va abadiylik haqidagi ontologik qarashlarini birlashtiruvchi universal badiiy-falsafiy kategoriya sifatida talqin qiladi.

**Kalit so'zlar:** tun obrazi, hayot, o'lim, abadiyat, G'arb adabiyoti, Sharq adabiyoti, qiyosiy-falsafiy tahlil, foniylilik, ruhiy davomiylik, tirilish, tasavvuf, poetik obraz

## **THE ARTISTIC AND PHILOSOPHICAL RELATIONSHIP OF THE IMAGE OF NIGHT WITH THE CONCEPTS OF LIFE, DEATH, AND ETERNITY IN WESTERN AND EASTERN LITERATURE**

Yusupov Uktam Abdumurodovich

ORCID: 0009-0003-3902-2442

uktamabdumurodovich@gmail.com

Secondary School No. 11, Qiziriq District, Surkhondaryo Region

**Abstract:** This article examines the artistic and philosophical relationship of the image of night with the concepts of life, death, and eternity in Western and Eastern literature through a comparative-philosophical approach. It analyzes the poetic

potential of night in representing the transience of human life, the inevitability of death, spiritual continuity, and ideas of eternity. The study focuses on the works of John Keats and Hester Pulter in Western literature and on the writings of Farid al-Din Attar, Jalal al-Din Rumi, and Omar Khayyam in the Eastern tradition. The findings demonstrate that in Western literature, night is closely associated with the limits of individual existence, mortality, artistic continuity, and resurrection, whereas in Eastern literature it is more strongly connected with the transience of worldly life, spiritual transition, moral perfection, and the idea of eternal existence. Particular attention is paid to the semantic functions of poetic oppositions such as "night-dawn," "darkness-light," and "sleep-awakening." The study concludes that the image of night functions as a universal artistic and philosophical category that brings together human reflections on mortality, death, and the aspiration toward eternity.

**Keywords:** image of night, life, death, eternity, Western literature, Eastern literature, comparative-philosophical analysis, transience, spiritual continuity, resurrection, Sufism, poetic image

## KIRISH

Badiiy adabiyotda tun obrazi inson mavjudligining eng murakkab va falsafiy jihatlarini ifodalashga xizmat qiluvchi universal poetik birliklardan biridir. Tun ko'pincha oddiy vaqt belgisi sifatida emas, balki hayot va o'lim, mavjudlik va yo'qlik, o'tkinchilik va abadiyat o'rtasidagi chegarani ramziy tarzda mujassamlashtiruvchi badiiy-falsafiy hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli turli davr va adabiy an'analarda tun obrazi insonning o'z hayotining mazmuni, o'limning muqarrarliligi va abadiylikka bo'lgan intilishi haqidagi mushohadalarini chuqurlashtiruvchi poetik vosita sifatida qo'llanilgan.

G'arb adabiyotida tun obrazining hayot va o'lim bilan bog'lanishi ayniqsa romantizm va undan keyingi adabiy oqimlarda yaqqol ko'rinadi. Tungi manzara, qorong'ilik, jimlik, uyqu va tush obrazlari ko'pincha insonning o'lim haqidagi ichki qo'rquvi, vaqtning o'tkinchiligi va mavjudlikning cheklanganligi bilan uyg'unlashadi. Ayrim asarlarda tun kunduzgi hayotning tugashi sifatida talqin qilinsa, boshqa matnlarda u insonni tashqi voqelikdan uzib, abadiylik va transsendent mavjudlik haqida fikr yuritishga undovchi ruhiy makonga aylanadi. Shu jihatdan G'arb poetikasida tun "yakun" ma'nosi bilan bir qatorda "boshqa mavjudlikka o'tish" semantikasini ham hosil qiladi.

Sharq adabiy tafakkurida ham tun, hayot, o'lim va abadiyat tushunchalari o'zaro chuqur semantik aloqaga ega. Mumtoz she'riyatda tun inson umrining o'tkinchiligi, hijron, kutish, ruhiy sinov va ma'naviy kamolot bilan bog'liq holda talqin qilinadi. O'lim esa mutlaq yo'qlik sifatida emas, ko'pincha ruhning boshqa bir holatga o'tishi, ilohiy haqiqatga yaqinlashish yoki abadiy mavjudlikka qo'shilish jarayoni sifatida

badiiy ifoda topadi. Shu bois Sharq poetikasidagi tun obrazida hayotning vaqtinchaligi bilan abadiylikka bo'lgan intilish bir vaqtning o'zida namoyon bo'ladi.

Tun obrazining o'lim bilan bog'lanishida uyqu motivi ham alohida ahamiyatga ega. Uyqu ko'plab badiiy an'analarda vaqtinchalik yo'qlik, ongning tashqi dunyodan chekinishi va o'limga ramziy yaqinlashish holati sifatida talqin qilinadi. Tungi uyqu bilan o'lim o'rtasidagi bunday semantik yaqinlik adabiyotda insonning hayot va yo'qlik chegarasini anglashiga xizmat qiladi. Biroq uyquning ortidan tong kelgani kabi, o'limdan keyingi abadiy hayot yoki ruhiy davomiylik g'oyasi ham ayrim Sharq va G'arb asarlarida tun-tong qarama-qarshiligi orqali ifodalanadi.

Hayot va o'lim o'rtasidagi munosabatni badiiy ifodalashda tunning temporal xususiyati ham muhimdir. Tun kunning yakuniy bosqichi sifatida vaqtning o'tishini, inson hayotining chegaralanganligini va umrning qaytmasligini eslatadi. Shu bilan birga, har bir tunning tong bilan tugashi mavjudlikning davomiyligi, yangilanish va qayta tug'ilish g'oyalarini ham yuzaga keltiradi. Natijada tun bir vaqtning o'zida ham tugash, ham yangilanish imkoniyatini o'zida mujassam etuvchi murakkab poetik kategoriya sifatida shakllanadi.

Abadiyat konsepti esa tun obrazining eng chuqur falsafiy qatlamlaridan birini tashkil etadi. Tungi osmon, cheksiz yulduzlar, sukunat va qorong'ilik insonni o'zining vaqtinchalik mavjudligi bilan cheksiz borliqni qiyoslashga undaydi. G'arb romantik va falsafiy lirikasida tungi osmon insonning o'z kichikligi va hayotining cheklanganligini his etishiga olib kelsa, Sharq mumtoz she'riyatida u ko'pincha ilohiy qudrat, ruhiy cheksizlik va abadiy haqiqat bilan bog'lanadi. Shu tariqa tun obrazi inson hayotining qisqaligi bilan abadiyatning cheksizligi o'rtasidagi badiiy-falsafiy qarama-qarshilikni ifodalaydi.

G'arb va Sharq badiiy tafakkuridagi tun obrazini qiyoslash mazkur tushunchaning umumiy va milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Har ikki an'anada tun o'lim va hayot chegarasini anglash, inson umrining o'tkinchiligi haqida mushohada yuritish hamda abadiyatga murojaat qilish uchun muhim poetik sharoit yaratadi. Biroq G'arb adabiyotida bu masalalar ko'proq individual mavjudlik, o'lim oldidagi xavotir, yo'qlik va shaxsiy ong bilan bog'liq holda talqin qilinsa, Sharq adabiyotida o'lim va abadiyat ko'pincha ruhiy o'tish, ma'naviy poklanish va oliy haqiqat bilan bog'lanish doirasida yoritiladi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi tun obrazini hayot, o'lim va abadiyat konseptlari bilan yaxlit holda qiyosiy o'rganish zarurati bilan belgilanadi. Bunday yondashuv tunning faqat peyzaj yoki ramziy obraz sifatidagi vazifasini emas, balki uning insonning mavjudlik mohiyati, umrning chegaralanganligi va abadiylikka bo'lgan intilishini ifodalashdagi badiiy-falsafiy imkoniyatlarini ham aniqlashga yordam beradi.

Tadqiqotning maqsadi G'arb va Sharq adabiyotida tun obrazining hayot, o'lim va abadiyat konseptlari bilan semantik va badiiy-falsafiy munosabatini aniqlash, uning

turli adabiy an'analardagi mushtarak hamda o'ziga xos xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

### MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

G'arb va Sharq adabiyotida hayot, o'lim va abadiyat konseptlari inson mavjudligining chegaralari, vaqtning o'tkinchiligi hamda o'limdan keyingi davomiylik haqidagi tasavvurlar bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. Mazkur konseptlarni tun obrazi bilan birgalikda o'rganish alohida ahamiyatga ega, chunki tun ko'plab badiiy matnlarda kunduzgi hayot faoliyatining susayishi, uyqu, sukunat va qorong'ilik vositasida o'limni eslatuvchi vaqt sifatida tasvirlansa, tong va yorug'lik qayta hayot, yangilanish yoki abadiy mavjudlik ma'nolarini hosil qiladi.

Madeleine Callaghanning *Eternity in British Romantic Poetry* monografiyasi G'arb romantik she'riyatida o'tkinchi inson hayoti va abadiyat o'rtasidagi munosabatni maxsus tadqiq etgan ishlardan biridir [1]. Tadqiqotchi romantizmning yetakchi intellektual muammolaridan biri aynan mortal olam bilan abadiy mavjudlik o'rtasidagi ziddiyat bo'lganini ta'kidlaydi. Blake, Wordsworth, Coleridge, Byron, Shelley va Keats poetikasini qiyoslash orqali abadiyat tushunchasi barcha shoirlarda bir xil talqin qilinmasligi ko'rsatiladi. Ayrim ijodkorlar abadiyatni inson mavjudligining oliy davomi sifatida tasavvur qilsalar, boshqalar uni yer yuzidagi hayotning konkret va hissiy qadriyatlariga qarshi qo'yadilar [1].

John Keats ijodidagi hayot va abadiyat masalasi Kelvin Everest tadqiqotida *Ode to a Nightingale* she'ri asosida yoritiladi [2]. Olim mazkur ode ichidagi insonning qisqa umri bilan bulbul qo'shig'ining vaqt chegaralaridan tashqariga chiqadigan davomiyligi o'rtasidagi munosabatga e'tibor qaratadi. Keats qahramoni jismoniy zaiflik va o'limga mahkum hayotdan san'at hamda tasavvur vositasida uzoqlashishga urinadi, biroq bu holat uni real mavjudlikdan butunlay ozod qilmaydi. Everest tahlilida she'riyatning o'zi inson uchun biologik abadiyat emas, balki madaniy va estetik davomiylik imkoniyatini yaratishi ko'rsatiladi [2].

Elizabeth Oldfather ham *Ode to a Nightingale* asarini o'rganar ekan, Keatsning tungi makonni inson sezgilari va tasavvuri faoliyatini o'zgartiruvchi poetik sharoitga aylantirishiga e'tibor beradi [3]. Tadqiqotchiga ko'ra, she'rda ko'rish imkoniyati cheklangan tungi fazoda eshitish hissining kuchayishi qahramonni odatiy voqelikdan boshqa idrok holatiga olib o'tadi. Bulbul ovozi qahramonning hayot, azob, qarish va o'lim haqidagi fikrlaridan vaqtincha uzoqlashishiga imkon beradi. Ammo tasavvur orqali erishilgan bu ruhiy holat barqaror emas [3].

Hester Pulter she'riyatidagi hayot, o'lim va o'lmaslik tushunchalarini o'rgangan Kenneth J. E. Grahamning tadqiqoti tunning diniy-falsafiy semantikasini yanada aniqroq ko'rsatadi [4]. Olim Pulter she'rlarida o'lim tananing yemirilishi bilan bog'langan bo'lsa-da, ruhning davomiyligi va tirilish haqidagi ishonch bu jarayonning

yakuniy yo'qlik sifatida talqin qilinishiga yo'l qo'ymasligini qayd etadi. Pulterni ayrim she'rlarida o'lim uyquga, tirilish esa tongning kelishiga qiyoslanadi [4].

G'arbning ilk modern adabiyotida mortal hayotning qiymatini o'rganishda Ramie Targoffning *Posthumous Love: Eros and the Afterlife in Renaissance England* tadqiqoti muhimdir [5]. Muallif ingliz lirikasida muhabbatning o'limdan keyingi davomiyligi haqidagi tasavvurlar va *carpe diem* poetikasi o'rtasidagi ziddiyatni tahlil qiladi. Ayrim shoirlar jismoniy hayotning qisqaligi tufayli hozirgi vaqtni qadrlashni ilgari surgan bo'lsalar, boshqa poetik an'alarda muhabbat o'limdan keyin ham davom etadigan ruhiy bog'lanish sifatida tasvirlangan [5].

Sharq mumtoz adabiyotida o'limni eslash va inson hayotining o'tkinchiligi Attor poetikasining muhim qatlamlaridan biridir. Austin O'Malley Attorning *Musibatnoma* asarini o'rganib, undagi o'lim haqidagi hikoyalar faqat tayyor diniy aqidalarni yetkazish uchun emas, balki o'quvchini o'z hayoti va ma'naviy holatini qayta ko'rib chiqishga undash uchun qurilganini ta'kidlaydi [6]. Asardagi o'limni eslatuvchi voqealar o'quvchida vaqtning cheklanganligi va dunyoviy hayotning o'tkinchiligi haqidagi ongni faollashtiradi [6].

O'Malleyning Attor ijodiga bag'ishlangan keyingi monografiyasida ham tasavvufiy she'riyatning asosiy vazifasi faqat ma'lumot yetkazish emas, balki o'quvchida ruhiy o'zgarish hosil qilish ekanligi asoslanadi [7]. Tadqiqotchi Attorning allegoriya, hikoya va didaktik murojaatlardan foydalanib, o'quvchini ruhiy poklanish va dunyoviy bog'liqliklarni qayta baholashga yo'naltirishini ko'rsatadi. Bu xususiyat hayot va o'lim masalasiga ham bevosita daxldordir [7].

Rumiy poetikasiga yangi yondashuvlardan biri Fatemeh Keshavarz tadqiqotida kuzatiladi [8]. Muallif Rumiy she'riyatida poetik nutqni inson bilan ilohiy mavjudlik o'rtasidagi aloqa vositasi sifatida baholaydi. Masnaviy va *Devon* dagi murojaat, sukut va ilohiy suhbat shakllari orqali insonning cheklangan "meni"dan tashqariga chiqish imkoniyati yuzaga keladi [8]. Bu qarash Rumiyda o'lim va abadiyat konseptlarini tushunishda muhimdir: biologik hayotning chegaralanganligi ruhiy mavjudlikning ham tugashini anglatmaydi.

Sharq adabiyotida hayotning o'tkinchiligi va o'limning muqarrarligini eng keskin ifodalagan poetik an'alardan biri Umar Xayyom ruboiylari bilan bog'liq. Efe Murat Balıkcıoğlu Xayyom ruboiylarining *Usmonli* va turk adabiy muhitidagi talqinlarini o'rganib, tadqiqotchilar uning ijodida hayotning betakrorligi, vaqtni qadrlash, insonning o'limga mahkumligi va o'limdan keyingi mavjudlik haqidagi ikkilanishlarni asosiy falsafiy masalalar sifatida ajratganini ko'rsatadi [9].

O'lim va oxirat haqidagi poetik tasavvurlarning Sharq adabiyotidagi davomiyligini Fatemeh Shams zamonaviy fors epitafiya she'riyati misolida o'rganadi [10]. Muallif Eron qabristonlaridagi she'riy epitafiyalar orqali o'limning nafaqat shaxsiy fojia, balki diniy, ijtimoiy va madaniy ma'nolar tizimi sifatida shakllanishini

ko'rsatadi. Qabr yozuvlarida o'lim bilan birga oxirat, ruhiy davomiylik, xotira va tiriklar bilan marhumlar o'rtasidagi ramziy muloqot ham faol saqlanadi [10].

Ko'rib chiqilgan tadqiqotlarni umumlashtirish G'arb va Sharq adabiyotidagi hayot, o'lim va abadiyat konseptlari o'rtasida muhim tipologik yaqinlik bilan birga sezilarli falsafiy farqlar mavjudligini ko'rsatadi. G'arb romantik va ilk modern adabiyotida o'lim ko'pincha individual mavjudlikning chegarasi, san'at orqali davomiylik, tirilish yoki abadiyatning muammoli imkoniyati bilan bog'lanadi. Sharq poetik tafakkurida esa foni hayotning qisqaligi ko'pincha insonning ma'naviy holatini qayta baholash zaruratiga olib keladi.

Mavjud ilmiy adabiyotlarda hayot, o'lim va abadiyat masalalari keng o'rganilgan bo'lsa-da, ushbu uch konseptning aynan tun obrazi vositasida G'arb va Sharq badiiy tafakkurida qanday o'zaro bog'lanishi alohida qiyosiy tadqiqot sifatida yetarlicha tizimlashtirilmagan. Shu bois tunning o'limga yaqinlashish, uyqu va yo'qlik semantikasini hosil qilishi, tongning hayot va yangilanishni anglatishi, tungi osmon va cheksizlikning esa abadiyat haqidagi mushohadalarni faollashtirishi mazkur tadqiqotning asosiy ilmiy yo'nalishini belgilaydi.

#### TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda qiyosiy-falsafiy tahlil metodi qo'llanildi. Ushbu metod G'arb va Sharq adabiyotida tun obrazining hayot, o'lim va abadiyat konseptlari bilan bog'liq badiiy-falsafiy mazmunini o'zaro qiyoslash imkonini beradi. Tadqiqot materiali sifatida G'arb romantik va diniy-falsafiy she'riyatidan John Keats hamda Hester Pulter ijodi, Sharq mumtoz va tasavvufiy adabiyotidan esa Farididdin Attor, Jaloliddin Rumiy va Umar Xayyom asarlari tanlandi. Tahlil jarayonida tun obrazining inson umrining o'tkinchiligi, o'limning muqarrarliligi, uyqu va yo'qlik holati, ruhiy davomiylik, qayta tug'ilish va abadiyat haqidagi tasavvurlar bilan semantik aloqasi asosiy mezon sifatida belgilandi. Shuningdek, tun, tong, qorong'ilik, yorug'lik, uyqu, yulduz va cheksizlik kabi poetik birliklarning hayot va o'lim haqidagi falsafiy mazmunni shakllantirishdagi funksiyasi qiyosiy ravishda o'rganildi. G'arb adabiyotida o'limning individual mavjudlik chegarasi, san'at orqali davomiylik va abadiyat masalalari bilan bog'lanishi, Sharq adabiyotida esa foni hayot, ruhiy o'tish, ma'naviy poklanish va abadiy mavjudlik haqidagi qarashlar bilan uyg'unlashishi tahlil qilindi. Mazkur metod tun obrazini hayot va o'lim o'rtasidagi badiiy chegara hamda abadiyat haqidagi falsafiy mushohadalarni faollashtiruvchi poetik vosita sifatida talqin qilishga xizmat qiladi.

#### TAHLIL VA NATIJALAR

John Keatsning "Ode to a Nightingale" asarida tun va o'lim istagi

John Keatsning Ode to a Nightingale she'rida tun, hayotning o'tkinchiligi va abadiyat o'rtasidagi ziddiyat asarning asosiy falsafiy qatlamini tashkil qiladi. She'r boshida lirik qahramon o'zini jismoniy va ruhiy jihatdan zaif his qiladi. Inson hayoti uning tasavvurida charchoq, kasallik, qarilik va o'lim bilan bog'liq. She'rning eng

muhim nuqtalaridan biri lirik qahramonning tunda o'lim haqida o'ylashidir. U o'zini "easeful Death"ga yaqin his etib, aynan midnightda og'riqsiz hayotdan ketish fikrini tasavvur qiladi. Bu yerda tun o'lim sodir bo'lishi mumkin bo'lgan oddiy vaqt emas. Tunning jimligi va ko'rinmas makoni qahramonni hayot bilan bog'lab turgan kundalik voqelikni zaiflashtirib, o'limni estetik va ruhiy jihatdan tasavvur qilish imkoniyatini yaratadi. Biroq Keats o'limni to'liq romantiklashtirmaydi. Agar qahramon o'lsa, bulbul qo'shig'i davom etadi, lekin uni tinglaydigan inson mavjud bo'lmaydi. She'rda qahramonning o'zi foni, bulbulning qo'shig'i esa "immortal" sifatida talqin qilinadi. Mazkur "abadiylik" biologik ma'noda emas, balki avlodlardan-avlodlarga davom etuvchi estetik tajriba sifatida anglashiladi. She'r oxirida qahramon real hayotga qaytadi. Bulbul ovozi uzoqlashadi va u kechirgan holat tushmi yoki uyg'oqlikmi, degan savol bilan qoladi. Shuning uchun Keats poetikasida tun hayotdan qochish emas, balki o'lim va abadiyat o'rtasidagi chegarani vaqtincha his qilish imkoniyatidir.

Hester Pulterning "Of Night and Morning" she'rida tun, qabr va tirilish

Hester Pulterning qisqa Of Night and Morning she'rida tun va o'lim munosabati yanada to'g'ridan-to'g'ri ifodalanadi. She'rda tun qabrga, tong esa tirilishga qiyoslanadi. Night-Grave-Darkness-Death tushunchalariga Resurrection-Morn-Glory-Life qarama-qarshi qo'yiladi. Pulter uchun tun yakuniy yo'qlikni anglatmaydi. Agar tun qabrga o'xshasa, tong tirilishni anglatadi. Tabiatdagi kundalik almashinuv shu tariqa inson mavjudligining diniy-falsafiy mazmuniga ko'chiriladi. Inson o'ladi, qabrdagi qorong'ilikka kiradi, biroq bu holat abadiy qolmaydi. Tunning tong bilan tugashi tirilish va abadiy hayot haqidagi ishonchning poetik daliliga aylantiriladi. Shoiraning Aurora (2) asarida ham tun va o'lim yaqinlashtiriladi. Tungi qorong'ilik dastlab qahramonda xavotir uyg'otsa-da, keyinchalik tirilish haqidagi ishonch bu qo'rquvni yengadi. Pulter ijodida tunning semantikasi Keatsdagidan farq qiladi: Keatsda tun o'limning jozibasi va abadiylikka yetishish imkonsizligi haqidagi murakkab savolni yuzaga keltirsa, Pulterda tun bilan tong o'rtasidagi almashinuv diniy ishonch bilan hal qilinadi.

Farididdin Attorning "Musibatnoma" asarida qorong'ilik, ruhiy izlanish va foniylilik

Farididdin Attorning Musibatnoma asarida hayot va o'lim masalasi insonning ruhiy izlanishi bilan chambarchas bog'langan. Asarning markazida ichki bezovtalikdan qutulish yo'lini izlayotgan solik turadi. Asardagi qirq bosqich solikning ruhiy sayohatini aks ettiradi va uning asosida diniy xilvat hamda bedorlik tajribasi mavjud. Tungi sukut va chekinish bu yerda ruhiy o'zgarish uchun zarur sharoitlardan biri sifatida tushuniladi. Austin O'Malley Musibatnomadagi hikoyalarni o'lim haqidagi tayyor diniy ma'lumotlarni takrorlovchi epizodlar emas, balki o'quvchini o'z hayot tarzini qayta ko'rib chiqishga undaydigan faol ritorik vositalar sifatida talqin qiladi [6]. Hikoyalar o'limni eslatish orqali aynan hozirgi hayot qanday o'tkazilishi kerakligi

haqidagi savolni keskinlashtiradi. Bu jihatdan Attor poetikasida o'limning badiiy funksiyasi hayotni qadrsizlantirish emas; aksincha, o'limning mavjudligi hayotning mas'uliyatini oshiradi. Foniylkni anglagan inson vaqtini, ruhiy holatini va qilayotgan amallarini boshqacha baholaydi.

Jaloliddin Rumiya o'limning "tun" sifatidagi qayta talqini

Jaloliddin Rumiya poetikasida o'lim hayotning mutlaq inkori sifatida emas, insonning cheklangan mavjudlikdan boshqa ruhiy holatga o'tishi sifatida talqin qilinadi. Rumiya vafotining keyingi Mevleviy an'anada Šeb-i 'Arus - "to'y tuni" sifatida yod etilishi ham mazkur dunyoqarash bilan chambarchas bog'liq. Bu yerda "tun" semantik jihatdan juda muhim o'zgarishga uchraydi. Odatda tun hayot faoliyatining yakuni va qorong'ilik bilan bog'langan bo'lsa, Rumiya o'ld tasavvufiy talqinda o'lim tuni ayriliqning emas, visolning tuni sifatida anglanadi. Biologik hayot tugaydi, lekin ruhiy mavjudlik nuqtayi nazaridan bu yakun emas. Rumiya poetikasidagi bunday yondashuv hayot va abadiyat o'rtasidagi munosabatni ham o'zgartiradi. Insonning bu dunyodagi hayoti vaqt bilan cheklangan, biroq ruhning oliy manbaga yaqinlashuvi vaqtning bu chegaralaridan tashqarida tasavvur qilinadi. O'lim shu sababli abadiyatga qarama-qarshi emas, unga o'tish hodisasi sifatida talqin qilinadi.

Umar Xayyom ruboiylarida hayotning qisqaligi va o'lim muqarrarligh

Umar Xayyomga nisbat berilgan ruboiylarda hayotning o'tkinchiligh eng faol falsafiy mavzulardan biri hisoblanadi. Xayyom poetikasida o'lim ko'pincha inson hayotining chegaralanganligini eslatuvchi hodisa sifatida ishlaydi. Lirik tafakkur "abadiy yashash" haqidagi aniq tasalli berishdan ko'ra, mavjud vaqtning qadriga yetish masalasiga ko'proq e'tibor qaratadi. Balıkcıoğlu tadqiqotida ham Xayyom she'riyatining qabul tarixida hayotning noyobligh, hozirgi lahzadan foydalanish, dunyoning inson tafakkuri uchun to'liq anglab bo'lmasligh va o'limdan keyingi mavjudlik haqidagi shubhalar asosiy mavzular qatorida ko'rsatilgan [9]. Bu jihat Xayyomni Attor va Rumiya dan sezilarli ravishda farqlaydi. Attorda o'limni eslash ma'naviy o'zgarishni rag'batlantiradi; Rumiya talqinida o'lim ruhiy davomiylik bilan bog'lanadi. Xayyom ruboiylarida esa o'limning muqarrarligh ko'pincha aynan hayotning hozirgi lahzasiga qiymat beradi.

G'arb va Sharq talqinlarining qiyosiy natijalari

Tahlil qilingan asarlar tun obrazining hayot, o'lim va abadiyat konseptlari bilan bir necha muhim yo'nalishda bog'lanishini ko'rsatdi. Birinchidan, tun hayotiy faollikning vaqtinchalik to'xtashi sifatida o'limni eslatadi: Pulterda tun qabrga qiyoslanadi, Keatsda yarim tun o'lim istagi bilan bevosita qo'shiladi. Ikkinchidan, tun o'lim va abadiyat orasidagi chegarani shakllantiradi. Keats qahramoni tunda o'zining foniylighini bulbul qo'shig'ining davomiylighi bilan qiyoslaydi; Pulterda tun tong bilan tugab, tirilish va abadiy hayotga o'tadi; Rumiya o'ld tasavvufiy an'anada esa o'limning o'zi "to'y tuni" sifatida talqin qilinib, yakun emas, ruhiy yaqinlashuv sifatida

tushuniladi. Uchinchidan, o'lim haqidagi tafakkur hayotning qiymatini qayta belgilaydi. Keats insonning foniyligini chuqur his qiladi; Attor o'limni eslash orqali insonni mazmunli va taqvodor hayotga undaydi; Xayyom poetikasida esa o'limning muqarrarlighi hozirgi vaqtning qadrini kuchaytiradi. Abadiyat ham barcha mualliflarda bir xil mazmunga ega emas: Keatsda estetik davomiylik, Pulterda diniy tirilish, Attor va Rumiya ma'naviy mavjudlik, Xayyomda esa ochiq falsafiy savol sifatida namoyon bo'ladi.

## XULOSA

G'arb va Sharq adabiyotida tun obrazining hayot, o'lim va abadiyat konseptlari bilan badiiy-falsafiy munosabati tahlili ushbu obrazning ko'p qatlamli va universal poetik mazmunga ega ekanini ko'rsatdi. Tun badiiy matnda faqat sutkaning qorong'i qismi yoki peyzaj unsuri sifatida emas, balki insonning foni mavjudligi, o'limning muqarrarlighi va abadiyat haqidagi qarashlarini ifodalovchi muhim falsafiy kategoriya sifatida namoyon bo'ladi.

G'arb adabiyotida tun obrazi ko'pincha individual mavjudlikning chegaralanganligi, o'lim oldidagi ruhiy holat va davomiylikka bo'lgan ehtiyoj bilan bog'lanadi. John Keatsning Ode to a Nightingale asarida tungi muhit lirik qahramonning hayotning o'tkinchiligi va o'lim haqidagi mushohadalarini kuchaytiradi. Inson umrining qisqaligi bulbul qo'shig'ining davomiyliги bilan qiyoslanib, abadiyat biologik mavjudlikdan ko'ra estetik va madaniy davomiylik sifatida talqin qilinadi. Hester Pulter poetikasida esa tun va qabr, tong va tirilish o'rtasidagi ramziy munosabat o'limni yakuniy yo'qlik emas, balki abadiy hayotga olib boruvchi vaqtinchalik bosqich sifatida anglashga xizmat qiladi.

Sharq adabiy tafakkurida hayot, o'lim va abadiyat munosabati ko'proq ruhiy va ma'naviy mazmun kasb etadi. Farididdin Attor ijodida o'limni eslash insonning hayotga munosabatini qayta ko'rib chiqishi, foni dunyoga bog'liqlikni kamaytirishi va ma'naviy kamolotga intilishi uchun vosita bo'lib xizmat qiladi. Jaloliddin Rumiya an'anasida o'lim mutlaq tugash emas, balki ruhiy visol va boshqa mavjudlik holatiga o'tish sifatida talqin qilinadi. Umar Xayyom ruboiylarida esa o'limning muqarrarlighi inson umrining qisqaligini va hozirgi hayotning qadrini yanada teranroq anglashga olib keladi.

Tadqiqot natijalari G'arb va Sharq adabiyotida abadiyat tushunchasining bir xil mazmunda talqin qilinmasligini ham ko'rsatdi. G'arb poetikasida abadiyat ayrim hollarda san'at, xotira, tirilish yoki diniy davomiylik bilan bog'liq bo'lsa, Sharq tasavvufiy tafakkurida u ruhiy kamolot, ilohiy yaqinlik va foni mavjudlikdan yuksalish bilan uyg'unlashadi. Xayyom poetikasida esa abadiyat ko'proq ochiq falsafiy savol sifatida qolib, insonni hayot va o'limning mohiyati haqida chuqurroq o'ylashga undaydi.

Umuman olganda, tun obrazi hayot va o'lim o'rtasidagi chegarani badiiy jihatdan ifodalash, inson mavjudligining vaqtinchaligini anglatish hamda abadiyat haqidagi falsafiy mushohadalarni faollashtirishda muhim vazifa bajaradi. Har ikki adabiy an'anada tun yakun va davomiylik, qorong'ilik va yorug'lik, foniylilik va abadiylilik o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib beradi. Shu sababli tun obrazini G'arb va Sharq badiiy tafakkurida insonning hayot, o'lim va abadiyat haqidagi ontologik tasavvurlarini birlashtiruvchi universal badiiy-falsafiy kategoriya sifatida baholash mumkin.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Callaghan M. Eternity in British Romantic Poetry. - Liverpool: Liverpool University Press, 2022. - DOI: 10.3828/liverpool/9781800856066.001.0001. URL: <https://doi.org/10.3828/liverpool/9781800856066.001.0001>
2. Everest K. Keats Amid the Alien Corn // Keats and Shelley: Winds of Light. - Oxford: Oxford University Press, 2021. - P. 25-39. - DOI: 10.1093/oso/9780192849502.003.0003. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780192849502.003.0003>
3. Oldfather E. "Ode to a Nightingale": Poetry and the Particularity of Sense // European Romantic Review. - 2019. - Vol. 30, No. 5-6. - P. 557-572. - DOI: 10.1080/10509585.2019.1672551. URL: <https://doi.org/10.1080/10509585.2019.1672551>
4. Graham K. J. E. Pulten's End: Mortality, Mortalism, and the Poetics of Doubt and Certitude // Literature and Theology. - 2025. - Vol. 39, No. 2. - P. 101-116. - DOI: 10.1093/litthe/fraf032. URL: <https://doi.org/10.1093/litthe/fraf032>
5. Targoff R. Posthumous Love: Eros and the Afterlife in Renaissance England. - Chicago: University of Chicago Press, 2014. - DOI: 10.7208/chicago/9780226110462.001.0001. URL: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226110462.001.0001>
6. O'Malley A. M. Rhetoric, Narrative, and the Remembrance of Death in 'Attār's Mosibat-nāmeḥ // Iranian Studies. - 2018. - Vol. 51, No. 1. - P. 23-46. - DOI: 10.1080/00210862.2017.1345302. URL: <https://doi.org/10.1080/00210862.2017.1345302>
7. O'Malley A. The Poetics of Spiritual Instruction: Farid al-Din 'Attar and Persian Sufi Didacticism. - Edinburgh: Edinburgh University Press, 2023. - 290 p. - DOI: 10.3366/edinburgh/9781474475112.001.0001. URL: <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474475112.001.0001>
8. Keshavarz F. Rumi: The Poetic Art of Speaking with the Divine // Mystical Landscapes in Medieval Persian Literature / Ed. F. Keshavarz, A. T. Karamustafa. - Edinburgh: Edinburgh University Press, 2025. - P. 287-312. - DOI:

10.3366/edinburgh/9781399533201.003.0011.

URL:

<https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781399533201.003.0011>

9. Balıkçioğlu E. M. Quatrains of Many Receptions: A Survey of Perceptions of ‘Omar Khayyām in Ottoman and Turkish Translations // Iranian Studies. - 2024. - Vol. 57, No. 2. - P. 211-239. - DOI: 10.1017/irn.2023.72. URL: <https://doi.org/10.1017/irn.2023.72>

10. Shams F. Dialogues with the Dead: Necropoetics of Zahra’s Paradise // Iranian Studies. - 2020. - Vol. 53, No. 5-6. - P. 893-909. - DOI: 10.1080/00210862.2019.1689809. URL: <https://doi.org/10.1080/00210862.2019.1689809>